

Ю. В. РОМАНЮК
(Київ, Україна)

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ідеться про одну з тенденцій глобалізації у сучасній українській мові, а саме – інтелектуалізації, що виявляється у залученні термінів до загальної мовної практики. Функціонування термінів у новому для них оточенні спричиняє їх детермінологізацію, зокрема зміни в семантиці, сполучуваності та словотворчому потенціалі. Цю тенденцію розкрито на прикладі дієслів артикулювати, позиціонувати, дистанціюватися з похідними від них дієсловами, прикметниками та іменниками.

Ключові слова: інтелектуалізація, детермінологізація, неологізм, неосемантизм, новотвір.

У сучасному глобалізованому суспільстві останні два десятиліття років українська мова розвивається бурхливими темпами. Розширюється лексичний склад мови, змінюються значення і функції слів, що вже існували, з'являються нові слова. Дослідники мови новітнього періоду (після встановлення незалежності України) відзначають кілька тенденцій, які виявлено на всіх рівнях мови. Серед них взаємопов'язані, але різноспрямовані тенденції інтелектуалізації та демократизації мови: “Упродовж останніх чотирьох десятиріч пришвидшеними темпами відбувається процес інтелектуалізації сучасної української мови. Традиційними аргументами на користь цього твердження є приріст кількості абстрактної лексики ... *пришвидшені темпи термінування і детермінування лексики*, ... поява ... неологізмів” [1, с. 151, виділення наше – Ю. Р.].

Учені Празького лінгвістичного гуртка ще свого часу писали про літературну мову як таку, що підлягає інтелектуалізації. Літературна мова відображає культурне життя і цивілізацію (роботу і результат наукової, філософської і релігійної думки, політичної і соціальної, юридичної і адміністративної). Ці функції літературної мови сприяють інтелектуалізації її словника, тому що з'являється абстрактна лексика [див. 3, с. 77]. “Інтелектуалізація мови зумовлена також потребою виражати складні і взаємозалежні мисленеві операції, тому літературна мова має не лише висловлення для абстрактних понять, а й особливі синтаксичні форми... Інтелектуалізація літературної мови виявляється у все більшому контролі над емоційними елементами (евфемізмами)” [3, с. 77–78].

Щодо поняття *детермінування*, або *детермінологізація*, то загальноприйнятим можна вважати його трактування, подане О. Г. Тодор у відповідній статті енциклопедії “Українська мова”: “Детермінологізація (від лат. *de...* – префікс зі значенням віддалення, припинення, скасування, усунення, термін і грец. *логос* – слово, вчення) – перетворення терміна на загальноживане слово. Процес детермінологізації відбувається тоді, коли виникає потреба використати термін для номінації тих чи інших об'єктів або від-

ношень, заповнити лакуну в певному семантичному полі” [5, с. 139]. Детермінологізація, як уважає авторка, відбувається кількома шляхами. Перший – це стирання метафоричного вживання, стирання образності, перехід від метафори до стійкого переносного значення. Другий – розширення, узагальнення спеціального значення [Там само, с. 140].

Власне, детермінування – це вияв тенденції, протилежної до інтелектуалізації: демократизації мови, орозмовлення її. Терміни, потрапляючи у розмовну мову, змінюють свою семантику, сполучуваність та словотворчий потенціал. Але в той же час вони набувають рис інших термінів: *артикулювати* з мовознавчого стає суспільно-політичним, те саме відбувається з іншими дієсловами – зараз це суспільно-політичні терміни. Тобто відбувається двобічний процес: з одного боку – демократизація мови через детермінування, а з другого – набуття семантики терміна іншого стилю літературної мови, тобто термінування, інтелектуалізація мови.

Термінологічні словники у своїх реєстрах подають переважно іменники, зрідка прикметники. Дієслова переважно з’являються в них лише у складі словосполучень. Проте в словниках іншомовних слів можна знайти і дієслова. Для аналізу тенденцій детермінологізації дієслів у сучасній українській мові ми взяли три дієслова, які можна вважати термінами: *артикулювати*, *позиціонувати* та *дистанціюватися*. Лише перше з них з ремаркою *лінгв.*, тобто як лінгвістичний термін, зафіксував загальнономовний “Словник української мови” в 11-ти томах. Дієслова *дистанціювати* / *дистанціюватися* та *позиціонувати* засвідчені в “Українському орфографічному словнику” (7-ме видання, 2008 р.) (УОС, с. 207, 613), а в “Сучасному словнику іншомовних слів” О. Скопненка і Т. Цимбалюк (2006) натрапляємо на дієслово *дистанціюватися* в значенні “віддалятися від кого-, чого-небудь, дотримуватися відстані, дистанції; розмежовуватися” (ССІС, с. 230). Обрані дієслова, а також похідні від них прикметники та іменники, як засвідчують матеріали комп’ютерного фонду інновацій відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, активно вживані в текстах різної тематики і різних стилів: у мові засобів масової інформації, в інтернет-комунікації, художній літературі. На прикладі цих дієслів спробуємо далі окреслити напрями детермінологізації цієї категорії лексики в сучасній українській мові.

Академічний “Російсько-український словник наукової термінології. Хімія, біологія, медицина” подає такі терміни: біол., мед. *артикуляція* (зубів, мовлення), біол. *дистанційний*, біол. *позиція* (РУСНТ*). У “Російсько-українському словнику наукової термінології. Суспільні науки” подано такі терміни, спільнокореневі до згаданих: лінгв. *артикулювати*, *артикулюватися*; воєн., літ., спорт. *дистанція*; лінгв., політ., спорт. *позиція* (РУСНТ). “Словник іншомовних слів” за редакцією О. С. Мельничука (1974) дає такі визначення термінам, що стали базовими для дієслів, аналізованих у нашій статті: *артикуляція* (від лат. *articulatio* – розчленування) – 1) “дія мовного апарата, внаслідок якої утворюються членороздільні звуки; виразність мови”; 2) “зчленування кісток, суглоб”; 3) “спосіб виконання послідовного ряду звуків на інструменті чи голосом”; 4) техн. “міра якості систем зв’язку,

призначена для передачі мовних повідомлень” (СІС, с. 69); *дистанція* (лат. *distantia* – відстань) – 1) “віддаль між чим-небудь у просторі і часі”; 2) “віддаль між військовими підрозділами, окремими військовослужбовцями, гарматами, машинами, літаками, кораблями в строю, бойовому порядку, на марші”; 3) “господарська одиниця поділу залізниць, шосейних і водних шляхів”; 4) спорт. “віддаль між стартом і фінішем” (СІС, с. 217); *позиція* (лат. *positio* від *pono* – розмішую, ставлю) – 1) “положення, розташування”; 2) “точка зору на те чи інше питання, що визначає характер дій, поведінки”; 3) “місце розташування військ і бойових засобів у бою”; 4) “в музиці – положення рук при грі на музичних інструментах”; 5) “у фехтуванні – зумовлене положення озброєної руки і зброї”; 6) “у балеті – основне положення рук і ніг”; 7) “розміщення фігур у грі в шахи” (СІС, с. 531).

Зазначимо, що жодна з поданих дефініцій не містить тих значень, з якими тепер у художній літературі та мас-медіа вживаються дієслова *артикулювати*, *позиціонувати*, *дистанціювати* / *дистанціюватися*.

На підставі аналізу контекстів уживання дієслова *артикулювати* у мові засобів масової інформації можна стверджувати, що воно виражає значення “чітко визначити, окреслити що-небудь, висловити свою позицію щодо чогось”. У такому значенні є підстави вважати його прихованим запозиченням із сучасних західноєвропейських мов, пор. англ. *articulate* – словник Lingvo дає третє значення після “лінгв. артикулювати” – “ясно виражати, викладати; формулювати”. Крім того, французькі та італійські словники дають переклад “суглоб, член”, таке саме значення зафіксоване у латинських словниках. Слова *артикуль* та польське і старе українське *артикул* (“стаття”) мають спільну з *артикулювати* етимологію. А в матеріалах із комп’ютерного фонду інновацій в сучасній українській мові відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України (КФІ) знаходимо синонім *аналітичний* до *артикулювальний*. Отже, логічно викладати, формулювати, підкреслювати, виділяти, чітко окреслювати можна різні речі, наприклад, знання, неповторність звичаю, пор.: *Ті знання також були пристрасні, хоч і дуже нафосні. Їх артикулювали справді фахові – й тому дуже переконливі – люди: вчителі, лектори, література, кіно* (М. Матіос, с. 51); *Явні знання можна “артикулювати” (за висловом Уерта де Сото), тобто чітко сформулювати і викласти письмово. Неявні ж ґрунтуються ...* (СС, 15.03.2012); *Нас тут багато, що чуються на силі артикулювати світові неповторність українського серця і звичаю* (М. Матіос, с. 240–241). Можна артикулювати ідеї: *Тож, з одного боку проект БЕЗЛАД – це спроба вивести з навколишнього хаосу нові ідеї, артикулювати їх, надати їм форми, а з іншого – це просто хаос ...* (ФВ, 26.10.2012); *здатність артикулювати ідеї і слухати. Основа формування висококваліфікованих фахівців – загальноосвітня підготовка* (НБУВ, 26.10.2012); або інтерес / інтереси: *Тому інтерес до приватизації “Укртелекому” в західних компаній, звичайно, був, але вони не стали його навіть артикулювати* (ДТ, 4.03.2011); *<...> й суспільство забезпечити правом та можливістю артикулювати його інтереси через ЗМІ* (VLJ, 15.08.2012); *З іншої сторони, регіональна еліта, яка покликана артикулювати ці інтереси, як показує вітчизняний політичний досвід, не справляється ...* (PI, 10.11.2007);

артикулювати думку (думки): *Часто буває, що користувачі не можуть чітко артикулювати свою думку і прикриваються смайлами* (ВІ, 27.02.2010); <...> *аби почуватися в праві артикулювати свої думки як перед президентами, так і перед пересічними громадянами* (ТК, 23.02.2012); чітко формулювати вимоги – також артикулювати: *Це заважає людям знаходити свою власну мову, якою можна було б артикулювати їхні вимоги, а отже не бути маніпульованими ...* (ДА, 2.10.2012); артикулювати грані: *Усі грані та розломи окреслилися й висвітилися в зазначених подіях, і всі їх треба артикулювати й визначити* (ТД, 16.01.2012); артикулювати страхи: *За підсумком аналізу сотень дописів у блогах ми вирішили допомогти українцям артикулювати їхні страхи перед ордою, що насувається ...* (ТК, 15.02.2010); <...> *і тому правильно артикулювати їхні язичницькі страхи мовою сучасного фрейдиста ...* (ДТ, 15.08.2009). Часом слово артикулювати сполучається з прислівником, що підсилює його значення – чітко, виразно артикулювати: <...> *вони навчилися найбільш чітко артикулювати національні прагнення* (Д, 26.10.2012); *У сучасній науці слід конкретно артикулювати свою наукову та ширше – метафізичну понад-задачу...* (ЛМК, 26.10.2012). Оксана Забужко пише про те, що можна артикулювати душевні стани, страхи, сни, відчуття – у цьому полягає, на її думку, завдання письменника: *І письменник, здавалось би, приречений завжди залишатися професіоналом почування, артикулювати для людей, занадто поглинутих самим перебігом життя, діянням у ньому, аби над ним ще й рефлектувати, їхні глибоко укріплені душевні стани, їхні сни і страхи, і болісно невиразні, і заледве означені відчуття, – письменник теж виявляється похованим під обвалом подій...* (О. Забужко, 26.10.2012). Артикулювати часом сполучається з іменниками, значення яких розкривається в контексті: <...> *працювати з літературою, виразно артикулювати результати свого пошуку, аргументовано їх відстоювати, оформляти ...* (УК, 29.09.2008); *Нарешті, слід чітко артикулювати очевидну річ: проти вступу до НАТО можуть виступати або цілковиті невігласи, або вороги України* (SD, 1.03.2009).

Дієприкметник (у цьому випадку дієслівне аналітичне утворення (пасивний дієприкметник із зв'язкою *бути*), за І. Р. Вихованцем та К. Г. Горденською [4, с. 150], артикульований зазнає відображеної неосемантизації, тобто запозичує нове значення від твірної одиниці-дієслова: *Адже події того часу, про який ідеться в фільмі, до кінця не артикульовані й дотепер* (М. Матіос, с. 265). Віддієслівний іменник артикулювання, який є неологізмом-новотвором, раніше не засвідченим у словниках, уже постає лише в такому новому, неспеціальному, значенні. Він сполучається з тими самими словами, що й дієслово, від якого його утворено (*інтерес, вимоги, зміст*): *Артикулювання інтересів вимагає їх агрегування, тобто узгодження часткових потреб, ...* (ІЛ, 30.10.2012); <...> *артикулювання змісту та якості переживання, експресивне виявлення переживання, ...* (ДС, 30.10.2012); *Артикулювання вимог може мати інструментальний або емоційний характер* (РВ, 30.10.2012).

Друге дієслово *позиціонувати* також зазнає детермінологізації, потрапляючи у мову художньої літератури або мас-медіа. Позиціонувати себе чи позиціонуватися як хто- / що-небудь – це “чітко визначатися, визначати своє місце серед інших осіб або артефактів”: *Не знаю, чи позиціонує себе га-*

личанин Юрій Андрухович із полониною, але луганчанин Сергій Жадан точно, що не з полонини, а вони нещодавно таки досить успішно “місіонерствували” в Донецьку та Луганську, і депортовані за свою “мову” не були (М. Матіос, с. 291); *Власне, канал, який спочатку народжувався як бізнесовий, з часу виходу на блакитні екрани позиціонує себе як інформаційно-розважальний (і є таким за ліцензією) (УМ, 16.01.2009, с. 17); Після того як Нацрада з питань телебачення та радіомовлення заповіла вийти з соціального пакета вітчизняного кабельного оператора “Воля” чотирьом телеканалам, працівникам телеканалу, який ще рік тому позиціонував себе як “культ першості” ... (УМ, 2.06.2006); <...>ви позиціонуєте себе як громадську організацію? (ДТ, 2006); По-перше, російський бізнес виступає в руслі імперської ідеї, й більшість його представників позиціонують себе як націоналісти-державники (ДТ, 2004); Тому позиціонують як російський поет, який мешкає у Києві (УМ, 20.04.2007, с. 21); <...> не дає права позиціонувати себе як представника загубленого покоління (Поступ-2007, с. 37); “Галерея Тетяни Миронової” позиціонує себе як мистецький заклад нового покоління – своєрідний арт-клуб... (УМ, 15.12.2007, с. 10); <...>письменство позиціонувалося більш агресивно (Д, 30.06.2006, с. 20).*

Як бачимо, найчастіше слово *позиціонувати* поєднується із займенником *себе* або вживається похідне зворотнє дієслово *позиціонуватися*. Лише один приклад дає іншу сполучуваність – з прямим додатком-іменником: *За опитуваннями споживачів, котрі проводять на наше замовлення дилери та працівники сервісних служб, саме робота сервісних служб значною мірою визначає “бренд” концерну, позиціонує “Укрросметал” як надійного і поважного партнера (ГУ, 26.09.2006, с. 6).*

У цього дієслова також є дієприкметник (за І. Р. Вихованцем та К. Горденською – віддієслівний прикметник [4, с. 150]), пасивний: *Люди Всесвіту, а не позиціоновані творці національних культур (хоча тут можна й посперечатися) (М. Матіос, с. 328); і віддієслівний іменник – позиціонування, який є новотвором, а отже, має лише таке розширене, неспеціальне значення: *Для позиціонування українського в нашій мультиплікації краще за “Козаків” Дахна поки що нічого не зроблено (ГУ, 6.10.2006, с. 9); Головний літературний інструмент – спостережливість – навіть індиферентного до політики письменника спонукає до мимовільних узагальнень, а отже, й виразнішого, порівняно з пересічним громадянином, позиціонування (Д, 20.10.2006, с. 7).**

Цікавий і спектр синтаксичної сполучуваності цього іменника-новотвору – *позиціонування українського* (з додатком-субстантивованим прикметником) і *виразнішого позиціонування* (з узгодженим означенням-прикметником у формі вищого ступеня порівняння).

Для дієслова *дистанціюватися* (*дистанціювати* у КФІ не засвідчено, хоча сучасні орфографічні словники його вже фіксують, наприклад, академічний “Український орфографічний словник” (УОС, с. 207) у словникових дефініціях наявне значення “віддалитися”, але воно зараз скоріше означає “відокремитися, відмежуватися”, пор. у словнику О. І. Скопненка та Т. В. Цимбалюк: “віддалятися від кого-, чого-небудь, дотримуватися відстані, дистанції; розмежовуватися” (ССІС, с. 230). Похідний від нього дієприкметник-неологізм *дистанційований*, зважаючи на контексти його вживан-

ня, означає “відокремлений, віддалений ідейно, духовно”: *Я вважаю, що кожен чесний художник <...> має бути дистанційованим від влади* (УМ, 18.10.2008). Дієслово *дистанціюватися* поєднується з родовим відмінком іменника однини або множини за допомогою прийменника *від*: *Ми хочемо дистанціюватися від політичних ігор і зробити так, як людям буде вигідно і зручно* (УМ, 23.08.2006, с. 10); *Але 2009 року засновники премії вирішили дистанціюватися від основної телевізійної нагороди* (Д, 3-4.09.2010, с. 17).

Спосіб, шлях детермінологізації цих дієслів, на нашу думку, – розширення, узагальнення спеціального значення, пор.: *артікулювати* – усі словники подають лише у значенні мовознавчому – вимовляти звуки мови, а у сучасній літературі і мас-медіа це висловлювати, формулювати, чітко окреслювати будь-який вияв інтелектуальної діяльності людини, її мислення, почуттів, поведінки; *позиціонувати* – виявляти, усвідомлювати себе, визначати своє місце, *дистанціювати / дистанціюватися* – відмежовуватися.

Отже, дієслова *артікулювати*, *позиціонувати* та *дистанціюватися* з дієприкметниками й утвореними від цих дієслів іменниками демонструють одну з сучасних тенденцій в українській мові – детермінологізацію, яка є проявом демократизації сучасної української мови в глобалізованому світі. Названі дієслова, утворені на базі іменників-термінів, потрапляючи в мову художньої літератури та мас-медіа, переосмислюються і набувають нового значення, також термінологічного, але вже суспільно-політичного, а не фізичного чи біологічного, тобто процеси розвитку семантики цих дієслів або й процеси, які призвели до самої появи таких нових слів, можна розглядати як прояви інтелектуалізації сучасної української мови. Тобто у сучасній українській мові за збереження її стильової диференціації відбувається лексична інтеграція стилів, перехід лексики одного стилю до іншого, а саме: наукової термінології до художньої та публіцистичної літератури, загально-розмовного мовлення, а також інтеграція між різними терміносистемами в межах самої наукової термінології внаслідок неосемантизації термінів. Наслідком такого переходу стає поява нових ресурсів для сучасної української номінації, для вираження думки, найменування нових понять або нових аспектів уже відомих понять.

1. *Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. – К.: Видавн. Дім Дмитра Бурого, 2008. – 336 с.
2. *Коряковцева Е. И.* Словообразование в условиях глобализации: nomina actionis с новыми интернациональными формантами в русском, польском и чешском языках // *Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність: Зб. наук. доповідей.* – К.: Видавн. Дім Дмитра Бурого, 2009. – С. 144–153.
3. *Тезисы Пражского лингвистического кружка // Звегинцев В. А.* История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение, 1964. – С. 69–85.
4. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г.* Теоретична морфологія української мови. – К.: “Пульсари”, 2004. – 400 с.
5. *Тодор О. Г.* Детермінологізація // *Українська мова: Енциклопедія.* – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – Вид. 2-ге. – С. 139–140.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ГУ – газета “Голос України”.
Д – газета “День”. – Режим доступу: www.day.kiev.ua.
ДТ – газета “Дзеркало тижня”. – Режим доступу: www.dt.ua.
КФІ – комп’ютерний фонд інновацій у сучасній українській мові відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України.
М. Матіос – *Матіос М.* Вирвані сторінки з автобіографії. – Л.: Піраміда, 2011. – 368 с.
О. Забужко – *Забужко О.* Хроніки від Фортінбраса. – Режим доступу: www.exlibris.org.ua.
Поступ-2007 – Поступ, №8 (14), 2007.
УМ – газета “Україна молода”.
ВІ – Режим доступу: www.blog.i.ua.
DA – Режим доступу: www.direct-action.org.ua.
DS – Режим доступу: www.disser.com.ua.
FB – Режим доступу: www.facebook.com.
IL – Режим доступу: www.info-library.com.ua.
LMK – Режим доступу: www.lib.misto.kiev.ua.
NBUV – Режим доступу: www.nbu.gov.ua.
PI – Режим доступу: www.postua.info.
RB – Режим доступу: www.readbookz.com.
SD – Режим доступу: www.spetskor.dp.ua.
TD – Режим доступу: www.tyzhden.ua.
TK – Режим доступу: www.telekritika.ua.
UK – Режим доступу: www.ukma.kiev.ua.
VLJ – Режим доступу: www.vraki-ua.livejournal.com.
CC – Режим доступу: www.confcontact.com.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- РУСНТ – Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки. – К.: Наук. думка, 1994. – 594 с.
РУСНТ* – Російсько-український словник наукової термінології. Хімія, біологія, медицина. – К.: Наук. думка, 1996. – 660 с.
СІС – Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К.: УРЕ, 1974. – 775 с.
ССІС – *Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В.* Сучасний словник іншомовних слів. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
УОС – Український орфографічний словник. – Вид. 7. – К.: Довіра, 2008. – 984 с.

Y. V. Romaniuk

DETERMINOLOGIZATION OF VERBS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The paper is devoted to one of the trends of globalization in the Modern Ukrainian language – namely, intellectualization, manifested in attracting terms to general language practice. Term functioning in new surroundings leads to their determinologization, including changes in their semantics, compatibility and derivational potential. This trend reveals the example of verbs *artykuliuvaty*, *pozysionuvaty*, *dystantsiuvaty* with the verbs, adjectives and nouns derived from them.

Key words: intellectualization, determinologization, neologism, new meaning of word, new derivate.